

LITERATUUR MAG SCHUREN

De opwinding over de aanpassingen in de kinderboeken van Roald Dahl eerder dit jaar was groot. Inmiddels is de uitgever gezwicht en blijven de originele versies ook in de handel. Maar wat vertelt deze kwestie ons over hoe we met (jeugd) literatuur omgaan? Oftewel: in wat voor wereld willen we leven en lezen?

TEKST BEA ROS BEELD PIXABAY & WIKIMEDIA

Is 'dik' aanstootgevender dan 'enorm'? Denken kinderen die *De heksen* van Roald Dahl lezen, bij de pruiken die deze heksen dragen als camouflage voor hun wrattenhoofd, aan kanker? En roept 'zwarte machines' de associatie op aan mensen met een donkere huidskleur? De *sensitivity readers* die de kinderboeken van Roald Dahl doorvlooiden op onwelgevallige of aanstootgevende passages, vonden van wel. Ze vervingen 'dik' dus door 'enorm', schraptten 'zwart' en voegden aan de passage over de pruiken een zin toe: "Er zijn veel andere redenen waarom vrouwen pruiken dragen en daar is zeker niets verkeerd aan." Begin februari stak er in Engeland en daarbuiten een storm van protest op over deze ingrepen. Het gebeurt wel vaker dat klassiekers in een nieuw jasje worden gestoken om ze bij de tijd te brengen. Maar doorgaans blijft dat beperkt tot het vernieuwen van spelling ('mens' in plaats van 'mensch') of het vervangen van verouderde woorden door bekendere. Dat dat laatste ook voor discussie kan zorgen, bewijzen Bijbelvertalingen. Zo was niet iedereen gelukkig met de vervanging van 'ijdelheid der ijdelheden' door 'lucht en leegte' in de Nieuwe Bijbelvertaling. Maar bij Dahl is meer aan de hand en staat meer op het spel: het is een aanval op de kracht van literatuur. We moeten ons afvragen wat we winnen of weggooien als we de woorden van de schrijver te veel gaan wegen.

OPVOEDER

Deze woordenwisseling over Dahl vertelt ons allereerst iets over hoe we denken over jeugdliteratuur. Want alleen Dahls kinderboeken werden aangepakt, zijn werk voor volwassenen bleef (voorlopig) onaangetaast. Dat heeft alles te maken met de functies en invloed die mensen toedichten aan jeugdboeken. En in het verlengde daarvan hoe we aankijken tegen kinderen en welke wereld we voor hen willen schilderen.

Al sinds de opkomst van een aparte literatuur voor kinderen, eind achttiende eeuw, geldt het kinderboek als opvoeder. Speciaal voor kinderen uitgegeven literatuur achtte men niet alleen nodig omdat het bevattingsvermogen van kinderen nu eenmaal kleiner was dan dat van volwassenen, maar ook omdat men kinderen wilde kneden tot de modelburgers van morgen. Via hun lectuur, zo was en is de gedachte, kunnen we kinderen gewenste waarden en normen meegeven. In de negentiende eeuw ging het dan bijvoorbeeld om rechtschapenheid, gehoorzaamheid, geloof in God en vaderlandsliefde. In de jaren zeventig van de vorige eeuw voerden emancipatorische waarden de boventoon en kregen meisjes de heroïsche hoofdrol. In onze tijd met haar roep om diversiteit staat de jeugdliteratuur vooraan om te zorgen dat elke lezer zich gerepresenteerd kan voelen en bevolken onder meer transgenders, mensen met zeldzame ziektes of handicaps en kinderen met twee vaders of moeders de jeugdboeken.

Kortom, de jeugdliteratuur wordt volgens velen geacht de lezers een wereld voor te schilderen zoals die zou moeten zijn. Ik formuleer dit met opzet zo omslachtig. Het is niet zo dat jeugdboeken dat dóen – gelukkig niet – maar dat diverse mensen vinden dat ze dat behóren te doen. Alle boeken die niet beantwoorden aan deze ideale wereld (volgens welke norm dan ook) worden verre van kinderen gehouden. In de Verenigde Staten neemt dit inmiddels schrikbarende vormen aan. De lobby van ouders is zeer invloedrijk en zo is al menig boek (tijdelijk) verbannen uit schoolbibliotheken. Met als meest schrijnende voorbeeld *Het Dagboek van Anne Frank*, omdat Anne naar de smaak van ouders te expliciet over haar ontluikende seksualiteit schrijft. Maar ook in Nederland zijn er voorbeelden. Zo weren scholen in de Bible Belt fantasy zoals Harry Potter van scholen, want alleen God kan en mag toveren. Overigens kende de katholieke kerk nog niet eens zo heel lang geleden, tot 1966, een Index van verboden boeken, niet alleen voor kinderen, maar ook voor volwassenen.

SCHULDIGE WOORDEN

De aanpassingen in Dahls werk passen binnen het discours van het kinderboek als opvoeder. En dan in de benepen versie hiervan. De boeken worden niet geweerd, nee, het gaat nog een stapje verder, ze worden voor lezing aangepast aan die ideale wereld. Alles wat de tere kinderziel zou kunnen infecteren met ongewenste associaties, dient achterwege te blijven. Daarom moeten ‘dik’ en ‘zwart’ wijken, want stel je toch eens voor dat jonge lezers gaan denken dat dik en zwart slechte, verderfelijke eigenschappen zijn in plaats van uiterlijke beschrijvingen. Natuurlijk, ik weet ook wel dat taal het denken kan sturen. En discussies over woordgebruik kunnen ons vastgeroeste denken doen kantelen, zoals nu

“ **Niet iedereen is gelukkig met de vervanging van ‘ijdelheid der ijdelheden’ door ‘lucht en leegte’ in de Nieuwe Bijbelvertaling**

bijvoorbeeld gebeurt met ‘tot slaaf gemaakten’ als alternatief voor ‘slaven’. Dat drukt uit dat slaaf-zijn geen vaste eigenschap van mensen is, maar dat anderen iemand tot slaaf maken. Woorden helpen bij dat bewustwordingsproces.

Maar de *sensitivity readers* van Dahl toonden zich Roomser dan de paus. Ze liepen ver voor de troepen uit en maakten woorden schuldig die het (nog) niet verdienden. Als je deze lijn doortrekt, kan geen schrijver meer schrijven, want dan draagt elk woord immers de potentie in zich tot kwetsen, akelige associaties en misverstaan. Want waarom is zwart wel erg, maar rood, wit, bruin of geel niet? Mag een hoofdpersoon nog wel sluik haar hebben of denken we dan meteen aan een wit persoon en is dat eenzijdig? Maar krullen zijn misschien ook weer stigmatiserend? Kaal dan maar? Nou nee, want dan loert kanker om de hoek.

ROLMODELLEN

En natuurlijk, de jeugdliteratuur (en ook de literatuur voor volwassenen) kent tal van rolmodellen waar we jaren later niet meer zo gelukkig mee zijn. Neem *Okie en Doki bij de nikkers* (1957), nota bene geschreven door een leraar, Henri Arnoldus. Op de cover zien we de twee helden gevangen in kookpotten, met om hen heen twee zwarte mensen met dikke lippen en gouden oorknoppen. “Ja, ja, die boze negers weten het wel. Het zijn boze mannetjes”, konden kinderen in het verhaal lezen. Destijds gold dat nog als bon ton – in elk geval bij de witte lezers en de zwarte hadden nog geen stem. De uitgever zwakte overigens de titel in 1971 af tot *Okie en Doki bij de negers*, maar liet de plot ongemoeid. Een ander voorbeeld biedt het proefschrift van Ewoud Sanders, *Levi's eerste kerstfeest* (2017), waarin hij een onthutsende analyse geeft van het beeld van joden in (christelijke) jeugdboeken.

En zo zijn er vele voorbeelden te geven van een onwelgevallig wereldbeeld in oude jeugdboeken. Want juist door de toegedichte opvoedkundige functie kunnen jeugdboeken nogal uitgesproken zijn in hun moraal – ‘pas op voor negers’, ‘het christelijke geloof is het enig ware geloof’, ‘meisjes zijn bestemd voor het huwelijk’ en ‘stoere knapen zijn altijd dapper’. Niet zelden is die moraal tijdsgebonden. Maar dat geldt nou net niet voor de boeken van Dahl. Die zijn eerder tijdloos dan vastgeklemd in een contemporaine moraal. En zeker, Dahl veranderde

zelf de huidskleur van zijn Oompa-Loompa's (de werknemers uit de chocoladefabriek waar Sjakie op bezoek gaat), van zwart (1964) via oranje (1971) naar wit (1973), omdat het zwart volgens hem onbedoeld racistisch zou kunnen zijn. Maar het woordje 'zelf' is hier van groot belang. Schrijvers mogen zelf zo veel

sleutelen aan hun werk als ze willen, anderen moeten daarin zeer, zeer terughoudend zijn.

LEZEN ALS DIALOGOOG

Terughoudendheid is gewenst, omdat anders het gevaar bestaat dat we de literatuur (en kunst in het

” **Schrijvers mogen zelf zo veel sleutelen aan hun werk als ze willen, anderen moeten daarin zeer, zeer terughoudend zijn**

algemeen) in haar kracht en kern aantasten. Literatuur schrijft niet voor hoe de wereld eruit moet zien, maar roept juist mogelijke werelden op. Ze toont wat mogelijk is, in alle schakeringen van goed tot kwaad. De hoofdpersoon kan een held of een loser zijn, een heilige of een heks, een egoïst of een samaritaan, een wijze of een onnozele, of wat dan ook zijn. Literatuur kan de lezer herkenning én verwondering bieden, een spiegel of venster, het gedachte en het onvermoede. Ze nodigt de lezer uit voor even in het verhaal te stappen en zich daartoe te verhouden.

Lezen is niet het gedachteloos opslurpen van woorden en verhalen, maar een dialoog, met jezelf, de ander en de wereld. ‘Hoe zou ik zelf handelen in die situatie?’ ‘Van die kant had ik het nog niet bekeken.’ ‘Zo zou ik niet kunnen en willen leven.’ ‘Dat heb ik nooit geweten.’ Literatuur leidt daarmee eerder tot mededogen en empathie dan tot veroordeling. Eerder tot openheid en reflectie, dan tot hokjesdenken.

Als we alle schuring en wrijving uit een boek halen, halen we de kracht van de literatuur eruit. We doen de humor, de veelzijdigheid, de woordkunst en de verbeeldingskracht geweld aan. De woorden worden een grijze brij van middelmatigheid waaraan niemand zich een buil kan vallen, maar waar geen leven meer in zit. De lezer kan zich niet meer verhouden tot de woorden, want die hebben niets meer te zeggen.

“*Sensitivity readers* maken meer kapot dan je lief is”, schreef (jeugdboeken)schrijver Ted van Lieshout in een blog over de Dahl-kwestie. Schrijver Ilja Leonard Pfeijffer schreef in *HP/De Tijd* iets soortgelijks:

“Een boek dat is goedgekeurd door een *sensitivity reader* is een waardeloos boek, omdat het angstvallig en braaf binnen de lijntjes kleurt.” Hij noemt als grootste probleem achter Dahl-gate dat het “als een diskwalificatie in plaats van als een aanbeveling wordt gezien als een boek of een gedicht of een ander kunstwerk controversieel, aanstootgevend of ‘problematisch’ is”.

WRIJVING

In sommige sciencefiction wordt een wereld geschetst waarin boeken of sommige woorden verboden zijn. In 1984 van George Orwell is het de taak van hoofdpersoon Winston Smith om krantenarchieven aan te passen om zo onwelgevallen uit het verleden te verdonkeremen. Bovendien speelt de Partij van Big Brother een woordenspel met leuzen als ‘Vrijheid is slavernij’ en ‘Onwetendheid is kracht’. 1984 is een

zogeheten dystopie en schildert een wereld waarin we, aldus de boodschap van Orwell, niet moeten willen leven. Winston verzet zich wel – hij noteert zelfs zijn gedachten in een dagboek – maar onderwerpt zich uiteindelijk noodgedwongen aan de macht.

De jeugdliteratuur onderscheidt zich van de literatuur voor volwassenen door in moeilijke situaties juist wel uitzicht en perspectief te schetsen. Jonge levens behoeven immers hoop en geen resignatie. Een mooi recent voorbeeld is *De zusjes uit het Verzoeken Moeras* van Lucy Strange. Dit verhaal speelt niet in de toekomst, maar in een onbestemd verleden. Ook hierin gelden boeken als verdacht en de grootmoeder van Willa en haar zusjes leest hen dan ook in het diepste geheim voor uit het verhalenboek van hun overleden moeder. Op een dag trekt Willa erop uit met het boek onder haar arm om haar verdwenen oudste zus op te sporen. Ze waagt zich zelfs in het moeras, hoewel dat verboden gebied is. Het drassige moeras staat symbool voor alles waar je als mens maar bang voor kunt zijn. De boodschap van Strange is: je kunt je door je angsten laten meeslepen en wegzinken in de modder, of je kunt je eigen pad volgen. Via Willa kunnen lezers ervaren wat je wint en verliest bij de ene of de andere keuze.

Het kinderboek als opvoeder? Ja, maar de ene moraal is de andere niet. De ene moraal tinnert dicht en leidt lezers door trechters: daar moet je wezen en zo moet je zijn. De andere moraal formuleer je zelf, al lezend tussen de regels en jezelf vergelijkend met de hoofdpersoon: In welke wereld wil ik leven? Hoe wil ik zijn?

In die zin doet niet alleen de jeugdliteratuur, maar literatuur in het algemeen aan opvoeding. Of laten we het liever (morele) vorming noemen. Dat doet ze niet door gewenste waarden en normen in lezershoofden te gieten, maar door lezers met een verhaal uit te nodigen na te denken over hoe je in het leven wilt staan en over een eigen positiebepaling in morele vraagstukken. Literatuur biedt lezers, jong of oud, de kans om op een veilige manier nieuwe situaties en werelden te verkennen. Dat gebeurt niet als *sensitivity readers* van tevoren alle wrijving eruit poetsen, alles wat maar enigszins vragen zou kunnen oproepen weg te vagen en alles wat schuurt glad te vijlen. Literatuur moet juist schuren. Of laten we niet te dwingend zijn: literatuur mag schuren. En ja, dat geldt ook of bij uitstek voor jeugdboeken. ◀

Bea Ros is neerlandica en zelfstandig journalist. Ze publiceert over onderwijs, wetenschap, cultuureducatie en (jeugd)literatuur. Als buitenpromovenda aan de Radboud Universiteit in Nijmegen doet ze onderzoek naar de naoorlogse jeugdliteraire kritiek. Voor meer informatie: www.bearosleest.nl.